

Pasakysi tiesą – prarasi draugystę

Natalija Ivanova – rusų literatūros kritikė, literatūrologė, eseistė, Maskvoje leidžiamo literatūrinio žurnalo *Знамя* vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja. Parašė kelis šimtus į įvairias kalbas išverstų straipsnių, vienuolika knygų, skirtų klasikinei ir šiuolaikinei rusų literatūrai. Paminėsiu tik kelias iš jų: *Проза Юрия Трифонова*, Moskva: Советский писатель, 1984 (*Jurijaus Trifonovo proza*); *Борис Пастернак. Участь и предназначение*, Санкт-Петербург: БЛИЦ, 2000 (*Borisas Pasternakas. Likimas ir misija*); *Скрытый сюжет. Русская литература на переходе через век*, Санкт-Петербург: БЛИЦ, 2003 (*Paslėptas siužetas. Rusų literatūra peržengiant amžių ribą*); *Русский крест. Литература и читатель в начале нового века*, Москва: Время, 2011 (*Rusų kryžius. Literatūra ir skaitytojas naujojo amžiaus pradžioje*).

Donata Mitaitė: Natalija Borisovna, ką reiškia būti literatūros kritiku? Su kokiomis problemomis, Jūsų nuomone, šiandien susiduria literatūros kritika? Kas čia Jums svarbu?

Natalija Ivanova: Būti literatūros kritiku mūsų (o gal ir ne tik mūsų) laikais – tai pasmerkti save ne pačiai geriausiai situacijai ir literatūroje, ir gyvenime. Labai sunku gyventi, dirbti greta savo „objekto“ ir sakyti jam tiesą. Šiandien tau patinka, kaip jis rašo, džiaugsmingai palaikai autorių, o jau rytoj gali pasirodyti nauji ir nuviliantys jo kūriniai. O reikia parašyti tiesą! Tokiai padėčiai turiu savo nusikaltą mėgstamą posakį: pasakysi tiesą – prarasi draugystę. Kritikas apskritai neturi teisės su kuo nors literatūrinėje bendruomenėje draugauti – nei su prozininkais, ypač jei jis rašo apie prozą, nei su poetais, nei su kritikais. Ne tik draugauti – artimiau bendrauti yra pavojinga.

Ar įmanoma kritikų korporacija? Praėjusio amžiaus 10-ojo dešimtmečio pradžioje devyni kritikai įkūrė šiuolaikinės rusų literatūros akademiją, profesinę gildiją. Profesinių teisių gynimas – geras dalykas, bet jis neįpareigoja draugauti. Paaikškėjo, kad jeigu kas ir vienijo į Akademiją susibūrusius kritikus, tai tik bendras nesavanaudiškas noras įteikti Apolono Grigorjevo premiją prozininkams ir poetams. Kai tik mecenavimas nutrūko, premiją teikianti instancija (Akademija)

subyrėjo. Jos neišgelbėjo kalbos apie paramą savo profesijai. Matyt, nebuvo, kas kritikus vienytų. Korporacija šitoje srityje vargu ar įmanoma, nors Akademijos narius ir kaltino, kad jie korporatyviai priima nutarimus dėl premijos laureatų.

Dabar apie korupciją kritikoje. Ji ne tokia visa aprėpianti, kaip valstybėje, bet irgi nemaloni; manau, jos neįmanoma (ar bent kol kas labai sunku) išvengti. Tai draugyste besiremianti korupcija. Pavyzdžių pateikti nenoriu, bet jų daug, ir kiekvieną kartą jie nemaloniai nustebina. Kodėl žmogus, kuris save laiko kritiku, tiesia raudoną kilimą silpnai prozai, jei greta žodžius apie gerą kūrinį košia tarsi pro sukąstus dantis? Todėl, kad su autoriumi jie – draugai. Be draugyste paremtos korupcijos, būna dar visokių motyvų, atsiremiančių į tolesnius abiems pusėms naudingus kontaktus. Arba – moralinių skolų grąžinimą. Kritika baigiasi ten, kur neįmanoma polemika. O polemika neįmanoma *savame rate*. Kitaip sakant, ten, kur neįmanoma polemika, už gerklės griebia korupcija. Pasitaiko, kad kritikai atsirevanšuoja kalbėdami apie svetimus, o savus suvokia kaip neišvengiamai pozityvią duotybę, bet juk gyvenime ir tarp savų, artimų santykiai susiklosto visai. Ir dar: tikras kritikas polemiškas visuose savo darbuose. Net jei jis rašo ne apie literatūrą, o apie savo gubernijos administraciją, jis privalo likti būtent literatūros kritikas!

Literatūros vaidmuo visuomenės gyvenime mažėja, akivaizdžiai jis menksta ir Rusijoje. Literatūrą išstumia pramogos, kurias dosniai siūlo šiuolaikinis medių pasaulis. Vizualumas nugali: ryškus ekrano paveikslukas vietoj nuobodžios raidės. Rusija tampa (gal jau ir tapo) nebe literatūrocentriška. Literatūrą smūgiuoja iš visų pusių. Mokyklose jau nebebus literatūros egzamino raštu – abiturros rašinio. O kam tada mokinys skaitys Dostojevskį? Kritika ne tik susijusi su literatūra, ji, mano nuomone, tiesiog būtina literatūros proceso grandis. Kai ši grandis aiži, yra visa literatūros grandinė, nukenčia ir rašytojas (poetas, prozininkas, dramaturgas), ir skaitytojas.

D. M.: Koks, Jūsų nuomone, turi ar gali būti kritikos ir literatūrologijos santykis?

N. I.: Esu ne tik literatūros kritikė, bet ir literatūrologė (mano filologijos kandidatės disertacija buvo skirta Jurijui Trifonovui, o daktarės – postmodernizmui), taigi manau, kad filologija padeda literatūros kritikai. Tai tarsi dvi žmogaus kojos: gyventi gali ir su viena, tačiau judėti sunku. Literatūrologija teikia kritikui to, ką dirbantys kine vadina „kadro giluma“. Šiandien daugelis, kas atėjo ar

ateina į kritiką, teisingiau, į literatūrinę žurnalistiką, neturi išsiugdę supratimo apie teksto ir epochos gilumą, jiems stinga filologinių įgūdžių ir žinių. Naujieji literatūros kritikai dažniausiai nemąsto toliau (ir giliau) nei ta knyga, apie kurią jie rašo (kaip dabar sakoma, apie kurią „atsiliepia“). Tai tas pats, jei muzikos ar teatro kritikas ar apžvalgininkas neturėtų profesinių žinių apie muzikos ar teatro istoriją, o tiesiog pasakotų, gal net labai patraukliai, tik įspūdžius, patirtus klausantis koncerto ar žiūrint spektaklį, bet neanalizuotų jų ir nepateiktų jokio profesionalaus režisieriaus, dailininko, aktorių darbo vertinimo... O literatūros kritikai sau tai leidžia! Apeliuojama į emocijas: „nuostabu“, „puiku“, „ryšku“, „talentinga“. Ir apskritai – „žadą užima“. Pažodžiui cituoju, deja, gerai žinomus literatūros kritikus. Štai toks jų aparatas. Beje, „ankstesniame“ profesiniame gyvenime tas pats kritikas gali būti buvęs filologas, literatūros istorikas. Tiesiog jis mano, kad kritikui, laikraščio apžvalgininkui, tokie įgūdžiai nereikalingi, ir juos „išjungia“. Beje, retkarčiais atsiverčiu *Times Literary Supplement* ir net trumpose recenzijose pastebiu tikrąją teksto gilumą ir kritiko erudiciją. Mano nuomone, kritikai būtina remtis filologija kaip pamatu.

Kas jas skiria? Kritika – tai temperamentas, interpretacijos laisvė, aistringi pastebėjimai ir preciziškos minčių apie tai, kas perskaityta, formuluotės. Be būtinų argumentacijos, be įrodymų visi vertinimai, ir teigiami, ir neigiami, virsta niekais. Literatūrologijai būdinga griežta forma, santūrus vertinimai, kruopštūs įrodymai, mokslinis aparatas. Galimi ir, mano nuomone, pageidautini įvairūs kritikos ir literatūrologijos deriniai. Bent jau aš stengiuosi dirbti būtent taip – *peržengdama* šių dviejų sferų *ribas*. Skrupulingai įrodyti teiginius, remtis literatūros istorija ir poetika kritikai būtina, šiuos instrumentus ji paveldi (arba skolinasi) iš literatūrologijos. Tačiau jei temperamentą kritikas keičia į akademišką komentavimą, jis praranda savo tikslą ir taikinį – skaitytoją ir rašytoją.

Kai kurie rašantys kritikai tampa buvusiais, iš kritikos pereina į gimininę literatūrinės veiklos sritis. Tarkim, Jevgenijus Šklovskis perėjo į prozą, jau daugiau nei dešimt metų jis rašo ir publikuoja apsakymus ir apysakas, dirba redaktoriaus darbą; Vladimiras Novikovas pabandė tapti prozininku, išleido porą romanų, tačiau jie ypatingo pasisekimo nepelnė, parašė literatūrinės Vladimiro Vysockio ir Aleksandro Bloko biografijas populiariai serijai „Ižymių žmonių gyvenimai“, bet ir jos nebuvo pastebėtos. Sėkmingiausias, mano nuomone, jo veiklos baras – literatūros kritika. Samuilą Lurje, peterburgietį kritiką, kuris rašo recenzijas S. Giedroico pseudonimu, labiau įtraukė literatūros istorija,

XIX amžius, tą liudija jo straipsniai ir knygos. Sergejus Čiuprininas ištraukė į šiuolaikiniams rašytojams skirtų biografinių ir bibliografinių leidinių, vadovų po šiandieninę rusų literatūrą sudarymą. Andrejus Nemzeris, kadaise labai aktyvus literatūros kritikas ir apžvalgininkas, neteko etatinių pareigų laikraščio redakcijoje, ir aš nežinau, ar jis tęs būtent šią veiklą, ar grįš prie savo mylimo XIX amžiaus.

D. M.: Ar, dirbdama žurnale, be vargo randate, kas parašys recenziją ar probleminį straipsnį?

N. I.: Kaip sakiau, ne taip jau daug autorių berašo probleminius literatūros kritikos straipnius apie šiandieninę situaciją. Kur kas lengviau su recenzijomis. Tiesa, dalykišką ir profesionalų recenzentą irgi nelengva rasti. Nors... Jau seniai pastebėjau ir supratau, kodėl recenzijai autorių surasti lengviau nei straipsniui: net ir labai kruopščiai dirbančiam čia ne toks didelis „aplinkinis“ ratas. Sena mano kolegė Alla Latynina ėmė rašyti išplėstas recenzijas, kurias žurnalas *Новый мир* spausdina jos asmeninėje „Komentarų“ rubrikoje. Bet Alla Latynina – išimtis: ji savo straipsnyje-recenzijoje atsižvelgia į viską, kas jau buvo pasakyta ar parašyta apie detalai analizei pasirinktą knygą.

Kaip rasti, kas parašys straipsnį? Juk kiekviename žurnalo numeryje yra tokia rubrika. Stengiamės labai įdėmiai dairytis potencialių autorių: sekame, kviečiame, auginame redakcijoje, neužmirštame tų, kieno darbus jau kartą spausdinome. Tai duoda vaisių. O jeigu jau visiška stoka – sėdu ir rašau pati, turiu žurnale ir savo rubriką „Kultūros politika“ apie literatūros gyvenimo problemas.

XX amžiaus pabaigoje (kaip greit bėga amžiai!) žurnale *Знамя* vyko diskusija: „Kritika: paskutinis šaukimas.“ Atkreipkite dėmesį: tai ne klausimas, o teiginys. Liūdnas teiginys: ar diskutuojantys ir yra paskutiniai, suvokę kritiką kaip pašaukimą? Ir daugiau jų nebebus? Dalyvavo Nikolajus Aleksandrovas, ir dabar aktyvus televizijos ir radijo programų knygų apžvalgininkas (radijo stotyje „Эхо Москвы“ jo programa vadinasi „Knygelės“), bet apie rusų prozą jis kalba labai retai, teisinasi, kad jam neįdomūs personažai. Dmitrijus Bavilskis metė kritiką, Nikita Jelisejevas kai kada rašo, Aleksejus Kolobrodovas – retai. Ilja Kukulinas – kartais, bet jau ne kritiką, o filoginius straipsnius. Diskusijos įžangoje nuo redakcijos rašėme: „Literatūrinių žurnalų tiražas – pagrindinė kritikos „gyvenimo vieta“ – sumažėjo iki pavojingos ribos, konceptualų straipsnį jau metas įrašyti į

literatūros Raudonąją knygą kaip išmiršančią rūšį, kritika persikėlė į laikraščius ir ‚blizgius‘ žurnalus, kur virto reklamos verslo ir leidėjų marketingo šaka.“ Štai toks liūdnas nuosprendis kaip žanrui nykstančiai kritikai.

Bet praėjo daugiau nei dešimt metų, ir staiga situacija pasikeitė. Kritikoje atsirado naujų žmonių, kurie ėliejo šviežio kraujo. Paminėsiu kai kuriuos: Jevgenijus Abdulajevas, Jevgenija Vežlian, Valerija Pustovaja (neseniai ji išleido straipsnių knygą polemišku pavadinimu – *Толстая критика / Storoji kritika*), Marianna Jonova (ji rašo apie poetus ir poeziją, o praeitais metais pelnė premiją „Debiutas“). Visi jie – nuolatiniai storųjų literatūrinių žurnalų (*Знамя, Новый мир, Дружба народов, Октябрь*) autoriai. Jie ir dirba redakcijose (Pustovaja – žurnale *Октябрь*, Vežlian – *Знамя*), jų netrikdo sunkios finansinės aplinkybės, nes jie supranta, kad pagrindinė *tikrosios* kritikos atsiradimo ir patikros vieta – žurnalas.

D. M.: Kaip apskritai šiais laikais išgyvena „storieji“ žurnalai?

N. I.: Kaip jie išgyvena? Bendromis ir individualiomis mūsų pastangomis. Sunku, labai sunku, užtat esame nepriklausomi. O už nepriklausomybę ir raiškos laisvę tenka mokėti. Bet būtent dėl to mums niekas nieko negali paliepti ar įsakyti. Mes visiškai laisvi rinktis tai, ką spausdiname. Savo pasirinkimą vertiname labai kruopščiai ir atsakingai. Taisyklė tokia: daryk, ką privalai daryti, o bus, kaip bus.

D. M.: Rašote ne tik apie šiuolaikinę, bet ir apie sovietmečio literatūrą. Skaitant Jūsų knygas ir straipsnius atrodo, kad Jums svarbiausia ne pasmerkti ar išteisinti, bet būtent suprasti tą rašytoją, kurio biografiją ir kūrybą tyrinėjate. Jūsų darbuose nei Aleksandras Fadejevas nevirsta absoliučiu niekšu, nei, tarkim, Borisui Pasternakui neišdygsta angelo sparnai. Kas iš tiesų Jums įdomu šiuose baruose?

N. I.: Negalėčiau pasakyti, kad šiuolaikinė literatūra pranoko rašytąją sovietiniais laikais. Kol kas ir miręs Jurijus Trifonovas, ir gyvas Fazilis Iskanderas yra nepranokti. Taip, jiems buvo sunku, bet jie pasakė tiek daug, ir, be to, Ezopo kalba, kad įveikė savo sovietinę literatūrinę kilmę. Aš ir stengiausi apie tai parašyti jiems skirtose knygose *Проза Юрия Трифонова (Jurijaus Trifonovo proza)* ir *Смех против страха, или Фазиль Искандер (Juokas prieš baimę, arba Fazilis Iskanderas)*.

Kalbėdama apie rusų *sovietinius* rašytojus juos skirstau į: 1) *sovietinius* rašytojus, 2) *sovietinės epochos* rašytojus. Tarp jų buvo gabių ir netgi labai talentingų žmonių. Pavyzdžiui, Valentinas Katajevas (nepakartojama jo vėlyvoji proza; jis, žurnalo *Юность* vyriausiasis redaktorius nuo įkūrimo, priėmė iššūkį ir ėmė rašyti visiškai naujai – ne blogiau nei Vasilijus Aksionovas ar Anatolijus Gladilinas. Visi šie likimo, biografijos, literatūrinės karjeros vingiai man labai įdomūs. Konstantinas Simonovas, nekalbu jau apie Aleksandrą Fadejevą, – ne tokie talentingi rašytojai, bet įdomi jų likimo ir psichologijos raida, kompromisai ir bendradarbiavimas su valdžia. Jų gyvenimai – stublinantys siužetai ir kritikui, ir rašytojui (neatskiriu kritikos ir literatūros geležinėmis durimis, jos pereina viena į kitą). Pasternakas man įdomus ne tik dėl teigiamos pusės (dabar apie tai jau viskas parašyta), bet ir ten, kur jis pralaimi, be kita ko, ir moraliniu požiūriu Annai Achmatovai, Varlamui Šalamovui. Man svarbu rasti savąją tiesos versiją. (Prisipažįstu, kad sovietiniais metais dėl antipatijos sovietinei literatūrai nei Fadejevo, nei Simonovo neskaičiau, perskaičiau juos jau naujais laikais šviežiu žvilgsniu.)

Žinoma, reikalingas sovietinės civilizacijos muziejus, kuriame veiktų mokslinis centras, būtų renkami archyvai, vykdomi tyrinėjimai, rengiamos konferencijos ir seminarai. Prancūzijos Reno miesto universitete vyko konferencija „Sovietiško fabrikas“: O mes? Ar mes patys tą epochą reflektuojame? Prieš keletą metų išleidau knygą *Ностальгия**. Mes gyvename tarsi ir dabartimi, bet nuolat žvalgomės atgal ir nejaučiame atsakomybės už praeitį, kuri privalo būti apmąstyta. Atsikratyti praeities, visiškai ją įveikti galima tik ją apmąčius. Antraip Rusijai gresia šliaužianti restauracijos katastrofa. Vokietija tokiai refleksijai jėgų rado.

Įdomiausia iš to, kas parašyta apie sovietinį žmogų ir sovietinę kultūrą, – sociologų Levo Gudkovo knyga *Негативный идентитет* (*Negatyvusis identitetas*) ir Boriso Dubino „sovietinio žmogaus“, inteligentijos, „posovietinio žmogaus“ tyrinėjimai; daug ką galima rasti elektroniniame portale www.levada.ru, kurį nuolat atnaujina. Minėtini ir sociolingvisto Hasano Huseinovo darbai.

D. M.: Turbūt jau pora gerų dešimtmečių mūsų žinios apie šiuolaikinę rusų literatūrą labai fragmentiškos. Į kuriuos autorius siūlytumėt atkreipti dėmesį?

* Neologizmas, sudarytas iš žodžių „ностальгия“ (nostalgija) ir „настоящее“ (esamasis laikas / dabartis).

N. I.: Šiandieninė rusų literatūra ne vieninga, o pasidalinusi į dalis, kurių tarpusavio ryšiai menki: masinė literatūra, beletristika, galiausiai – aukštoji literatūra, kuri, mano nuomone, šiandien irgi labai įvairi. Visa tai galima pavaizduoti kaip savotišką piramidę – apačioje tai, ko daugiausia, o viršūnėje – ko visada mažai.

Aiškos beletristikos lyderės – Maja Kučerskaja (romanas *Тетя Мотя (Teta Motia)*), Liudmila Ulickaja (visi romanai), Dina Rubina. Masinėje literatūroje klesti Borisas Akuninas, jo intelektas, sąmojis ir išradingumas dera su geru literatūriniu skoniu ir stilizatoriaus sugebėjimais. Kai galvoju apie kokybišką šiuolaikinę prozą, į galvą ateina šie vardai: Vladimiras Makaninas, Viktoras Plevinas, Marija Rybakova (knygą *Анна Гром и ее призрак (Anna Grom ir jos šmėkla)* su dideliu pasisekimu išleido Vokietijos leidykla „Rohwolt“, *Братство проузгравших (Pralaimėjusių brolystė)* sėkmingai skinasi kelius Prancūzijoje, šiuo metu į prancūzų kalbą verčiamas romanas *Острый нож для мягкого сердца (Aštrus peilis minkštai širdžiai)*, Jurijus Buida (romanai *Ермо (Jermas)*, *Синяя кровь (Mėlynas kraujas)*). Labai įdomus naujas Vokietijoje gyvenančio Aleksejaus Makušinskio romanas *Город в долине (Miestas lygumoje)*.

O visų geriausia Liudmila Petruševskaja!

Man pačiai atrodo informatyvi ir daug peno teikia *non-fiction*, paminėsiu tik pastarųjų metų tekstus: Sergejaus Gandlevskio *Бездумное былое (Bemintė praeitis)*, Natalijos Gromovos *Ключ (Raktas)*.

Siūlau dažniau žvilgtelėti į tai, ką skelbia portalas „Журнальный зал“. Čia rusų žurnalai pateikia savo naujausius numerius, beje, beveik viską, kas juose išspausdinta.

Poezijos tendencijos irgi labai įvairios. Rašo ryški, beveik teatrališka Vera Polozkova, aštrus ir socialus Andrejus Rodionovas. Tai jauni ir krintantys į akis vardai, bet jų kūryba visai netinka spausdinti žurnale (antrajame kitų metų žurnalo *Знамя* numeryje apie juos abu paskelbsime po straipsnį). Atkreipiu jūsų dėmesį ir į Maksimą Ameliną, Ingą Kuznecovą.

Labai sutelkta grupė – vadinami „naujieji realistai“ Zacharas Prilepinas, Romanas Senčinas, Denisas Gucko. Juos charakterizuoja griežtas socialinis požiūris ir tikslus visuomeninių procesų fiksavimas. Apie „naujojo realizmo“ pradžių prieš dešimt metų paskelbė jaunas (tada dvidešimtmetis) Sergejus Šargunovas, kurį laikau „naujuoju romantiku“.

Masinės ir elitinės literatūros sąveika ryški Dmitrijaus Bykovo romanuose *Остромов (Ostromovas)*, *Оправдание (Išteisinimas)*, *Эвакуатор (Evakuatorius)*.

Bykovas dabar yra produktyviausias rašytojas, bet aš nelabai vertinu jo prozą, kur kas labiau man patinka jo žurnalistika, feljetonai, poezija aktualiomis temomis. Paminėtina Marijos Galinos knyga *Медведки* (*Kurkliai*), Marinos Stepnovos *Женщины Лазаря* (*Lozoriaus moterys*), Olgos Slavnikovos *Легкая голова* (*Lengva galva*), Aleksandro Terechovo *Каменный мост* (*Akmeninis tiltas*) ir *Немцы* (*Vokiečiai*), Aleksejaus Slapovskio *Они* (*Jie*).

Literatūra gyvena savo gyvenimą, ir, kad neatsiliktum nuo proceso, reikia atkreipti dėmesį ir į literatūrines premijas: „Rusų Bukeris“, „Didžioji knyga“ ir t. t. Rusijoje net keletas šimtų premijų, dvidešimt jų – svarbios. Kad tik užtektų vertų kūrinių!

Iš rusų kalbos vertė Donata Mitaitė